

36. ДА АРК. – Ф. – П. 150. – Оп. 1. – Спр. 264. – 41 арк.
37. Королев В. И. Черноморская трагедия (Черноморский флот в политическом водовороте 1917-1918 гг.) / В. И. Королев. – Симферополь, 1994. – 185 с.
38. Зарубин А. Г., Зарубин В. Г. Без победителей. Из истории гражданской войны в Крыму / А. Г. Зарубин, В. Г. Зарубин. 2-е изд. испр. и доп. – Симферополь: Антиква, 2008. – 728 с.
39. Набоков В. Другие берега: Сборник / В. Набоков. – М. : Кн. палата, 1989. – 288 с.

Поплавский О. А. Репрессии и террор как основа большевистской власти в новосозданных советских республиках Юга Украины в начале 1918 г.

Проанализированы процессы установления власти большевиков на Юге Украины. На примере практических шагов руководства Донецко-Криворожской, Одесской, Таврической советских республик показано, что основу власти большевиков составляли насилие, репрессии и террор. Охарактеризованы ключевые направления преобразований в разных сферах жизни.

Ключевые слова: власть, большевики, насилие, репрессии, террор.

Poplavsky O. O. Repression and terror as the basis of Bolshevik's power in a newborn Soviet Republics in the South of Ukraine in the beginning of 1918

The processes of Bolshevik's regim establishment in the South of Ukraine were analysed. On the example of practical steps of guidance Donetsk-Krivorozhskaya, Odesskaya, Tavricheskaya soviet republics it is rotined the bases of power of bolsheviks are violence repression and terror was made by violence, repressions and terror. The key trends of transformations to the different spheres of life are described.

Keywords: power, Bolsheviks, violence, repression, terror.

УДК 94(477):323.1“1919/1923”

В. Г. Бондаренко

ОСОБЛИВОСТІ ВІЛЬНОКОЗАЦЬКОГО РУХУ У 1919–1923 рр.

У статті аналізуються зміни в соціальній базі Вільного козацтва у 1919-1923 рр. та його характер. Вивчаються форми його існування у цей період. Досліджуються особливості вільнокозацького руху у вищезначений період, які впливали з міжнародної ситуації, загальнополітичних проблем, специфіки військового будівництва. Джерельною базою статті є архівні документи, мемуари та публікації періодичної преси тих часів.

Ключові слова: вільнокозацький рух, Українське національне вільнокозацьке товариство, “отаманищина”, “партизанщина”.

Події Української революції та війн за її незалежність у 1917-1923 рр. викликають не тільки академічний інтерес, а і є частиною національної свідомості та політичної ідеології сучасної української держави. Хоча у ці роки українському національно-визвольному руху не вдалося досягти поставленої мети – незалежності України. Наслідком цих подій стало утворення модерної української нації і певний досвід державного будівництва. Важливим був військовий аспект розбудови держави, таким він залишається і досі. Тому не дивно, що сучасна українська держава повинна використати досвід тих часів і не повторювати помилки попередників. Більше двох років у Верховній Раді України знаходиться проект Закону України “Про козацтво і козацькі організації”. Існує Координаційна Рада з питань козацтва, продовжують діяти більше 30-ти всеукраїнських козацьких організацій. Між ними продовжується гостра дискусія про шляхи розбудови козацтва та його місце в структурі оборони держави. На наш погляд, останні 20 років не створили державну ідеологію та політику щодо сучасного козацтва. Тому досвід 1919-1923 рр. є актуальним і для сучасної української держави.

Проблеми державного будівництва 1919-1923 рр. почали вивчатися зараз же після завершення українських національно-визвольних змагань. Необхідно відокремити два напрямки в історіографії проблеми: дослідників УРСР та представників зарубіжної української історіографії. Відзначимо праці радянських істориків, присвячених подіям 1919-1923 рр., Р. Ейдемана та М. Какуріна, І. Кулика, М. Супруненко, І. Кураса [1-4]. Ці роботи мали недоліки притаманні всій радянській історіографії – заангажованість, нетерпимість, хибна теоретико-методологічна база, закритість багатьох архівних документів для істориків. Все ж таки, особливо у працях М. Супруненко, використаний значний фактичний матеріал та зроблена спроба проаналізувати події.

Інший напрямок в історіографії був представлений роботами, як безпосередніх учасників цих подій, так і пізнішими спробами дослідити цю проблему. Серед робіт першої групи дослідників це історико-мемуарні праці В. Винниченка, П. Христюка, І. Мазепи [5-7]. До недоліків їх робіт віднесемо заідеологізованість, відірваність від джерельної бази. Влучно з цього приводу висловився відомий історик і політолог І. Лисяк-Рудницький: “... Вони нічого не забули і нічому не навчилися...” [8, с. 39-51]. Безпосередньо добі Директорії були присвячені праці М. Стахівіа [9]. Досліджуючи військове будівництво УНР, автори не зверталися до проблеми вільнокозацького руху у 1919-1923 рр. Згадки про його існування ми знаходимо лише у статтях його безпосередніх учасників [10; 11]. Отже, ні в радянській історіографії, ні в зарубіжній українській історіографії проблема вільнокозацького руху у 1919-1923 рр. залишалася фактично недослідженою.

Сучасна українська історіографія за останні 20 років значну увагу приділила воєнно-політичній діяльності доби Директорії УНР. Це дослідження М. Яцюка, В. Яблонського, Ж. Мини [12-14]. У цих роботах вільнокозацький рух також не знайшов відображення. З'явилось багато праць безпосередньо присвячених Українському Вільному козацтву, але головним чином подіям 1917-1918 рр. [15-17]. Подіям 1919-1923 рр. в аспекті участі Вільного козацтва в повстансько-партизанському русі приділив увагу Ю. Кульчицький [18]. Початки діяльності вільнокозацьких організацій на еміграції знайшли відображення у працях Т. Осташко [19]. У своїй монографії В. Лободаєв в одному з розділів розглянув події 1919-1920 рр., але позиція його досить суперечлива. З одного боку, посилаючись на архівні документи і роботи автора цієї статті він визнає існування вільнокозацького руху 1919-1921 рр., а з іншого – фактично відкидає його існування. До того ж, відходячи від діяльності самого руху В. Лободаєв головну увагу приділяє проблемі "отаманщини" та її закоріненості у Вільному козацтві [20, с. 237-257]. Таким чином, проблема вільнокозацького руху у 1919-1923 рр. не знайшла достатньої уваги серед дослідників і потребує подальшого ретельного вивчення.

Метою статті є дослідити вільнокозацький рух у 1919-1923 рр. в Україні і на еміграції. Завданнями статті є проаналізувати зміни в соціальній базі Вільного козацтва у 1919-1923 рр. та його характер. Вивчити форми його існування у цей період. Дослідити особливості вільнокозацького руху у вищезначений період, які випливали з міжнародної ситуації, загальнополітичних проблем, особливостей військового будівництва того періоду. Джерельною базою статті є архівні документи, мемуари та публікації періодичної преси тих часів.

Нова форма української державності, яка існувала у 1919-1920 рр. в Україні, а після поразки українського війська і на еміграції, характеризувалася І. Лисяком-Рудницьким як основна серед інших форм української державності 1917-1923 рр. Відомий історик і політолог вважав, що на це було декілька причин: Директорія УНР була найбільш хронологічно тривалою з грудня 1918 по листопад 1920 рр. і продовжила свою діяльність на еміграції; під час правління Директорії були прийняті найбільш важливі політичні та соціально-економічні рішення які визначили долю української державності; українська армія найбільш активно діяла у цей період і вела значні військові операції; він також стверджував, що Директорія УНР спиралася на власні сили у цій боротьбі. З останнім важко погодитись, бо союз з Польщею ніяк не може розглядатися як опора на власні сили [8, с. 39-51]. Все ж таки, виходячи з завдань цієї статті, важливим є питання чи продовжував діяти вільнокозацький рух у 1919-1923 рр.?

Самі учасники руху позитивно відповідали на це питання. Так, у доповіді уряду УНР катеринославських повстанців детально розповідалося про безперервність боротьби Вільного козацтва Катеринославщини за незалежність України, що підтверджувалося конкретними фактами, датами, іменами [21, арк. 32-32 зв.]. Діяльність вільнокозацьких формувань знайшла відображення і в мемуарах, які були написані незабаром після завершення боротьби. Події на Єлизаветградщині ретельно описані у спогадах Ф. Мелешка та М. Михайлика [22; 23]. До 1921 р. у Таращанському повіті продовжували діяти вільнокозацькі загони на чолі з першим кошовим отаманом Вільного козацтва С. Гризлом [24]. Безумовним є належність 2-ої пішої дивізії "Запорозька Січ" на чолі з Ю. Божком до вільнокозацького руху. Про це свідчать документи, спогади його соратників. До менш відомих окремих формувань Вільного козацтва в Армії УНР необхідно віднести Слобідський козацький кіш [25]. З козаків і старшин Єлизаветградщини був сформований курінь у складі Запорізького корпусу. Про його бойовий шлях та героїзм можна довідатись з характеристик на козаків і старшин для нагородження Залізним хрестом за Перший Зимовий похід [26, арк. 20-40 зв.]. Одночасно з 1921 по 1923 рр. організації Вільного козацтва почали діяти і в еміграції. У 1921-1922 рр. активно діяло Українське національне вільнокозацьке товариство (УНВКТ) на чолі з Вільгельмом Габсбургом, а з 1923 р. – Українське національне козацьке товариство (УНАКОТО) на чолі з І. Полтавцем-Остриницею. Отже, на наш погляд, вільнокозацький рух продовжував діяти у 1919-1923 рр. як в Україні, так і на еміграції.

Ми вже згадували про суперечливу позицію В. Лободаєва. На наш погляд, наведені вище факти підтверджують існування вільнокозацького руху у 1919-1923 рр. Звертаючись до його позицій, надамо і інші міркування, які спростовують його доводи щодо існування Вільного козацтва в означений період. Дослідник зазначає, що у 1919 р. і наступних роках не проводилися з'їзди Вільного козацтва, але такий з'їзд не проводився і у 1918 р., хоча В. Лободаєв не ставить під сумнів існування Вільного козацтва у 1918 р. Наступне доведення, що у 1919-1920 рр. вже не реєструвалися нові організації і не затверджувалися нові статuti. Відповідаючи на це ми нагадаємо, що і в січні-квітні 1918 р. в умовах війни УНР і РРСФР відбувся такий самий процес, але ніхто з дослідників не ставить під сумнів існування в той час вільнокозацького руху. Було б дивним, щоб в умовах захоплення більшої частини території України більшовиками або білогвардійцями відбувалася реєстрація та затвердження статutів нових організацій. Мемуари ж переконливо свідчать про існування підпільних вільнокозацьких організацій і навіть пізніше, наприклад, "Народної помсти" на Єлизаветградщині. В. Недайкаша, майбутній керівник уенерівської військової розвідки, керівник вільнокозацьких організацій на Єлизаветградщині перейшов кордон тільки у 1927 р. [27; 28]. Наступним аргументом дослідника Вільного козацтва є те, що головним чином у 1919-1923 рр. діяли вже військові формування, а не воєнізовані громадські організації. У наших попередніх роботах ми звертали увагу, що у 1917-1918 рр. вже при громадських організаціях були військові формування. Уряд УНР взагалі намагався створити Реєстрове Вільне козацтво, де передбачалися муштровані військові частини які входили до регулярного війська, а інші вільнокозацькі формування складали його безпосередній резерв. В умовах січня-квітня 1918 р. центральну роль безумовно грали військові формування Вільного козацтва, а не громадські організації. Знов-таки наголосимо, що ніхто не ставить під сумнів існування вільнокозацького руху у той час, навпаки В. Лободаєв сам наводить документи про існування вільнокозацьких організацій у 1919 р. [20, с. 239]. Підсумовуючи все зазначене зробимо висновок, що аргументи В. Лободаєва не є

переконливими і позиція його є суперечливою, а факти свідчать про безумовне існування вільнокозацького руху у 1919-1923 рр.

Переходячи до особливостей діяльності Вільного козацтва зупинимося спочатку на змінах у соціальній базі руху. Соціальні прошарки які складали базу руху були визначені більшістю дослідників як селянство, робітники, середні верстви міського населення, інтелігенція. Поєднання цих соціальних груп та їх процентне співвідношення різнилося по регіонах України. На Лівобережжі, Поділлі, Волині переважали селяни, а керівництво рухом здійснювала інтелігенція. Теж саме стосується і сільських районів Київщини, Катеринославщини і Херсонщини. Іншою була ситуація у Києві та промислових центрах Півдня України. Значну роль тут у вільнокозацьких організаціях відігравали робітники та середні прошарки міського населення. Як раз з ними і були пов'язані зміни у соціальній базі руху. Зруйнування народного господарства України внаслідок війни та політики більшовиків призвели до сировинної і паливної кризи. Великі підприємства не маючи сировини, палива та залізничного сполучення зупинилися. Політика військового комунізму та їх націоналізація ще більше поглибили кризу. Тому робітники великих підприємств почали покидати міста і переселятися до сільської місцевості, або в містах переходити на підсобне господарство і заняття ремеслами. Значна група декласованих робітників яка по-своєму положенню та свідомості наближалася до селянства, змушена була шукати роботу і засоби до існування. Ці люди частково вступали до військових формувань та повстанських загонів, де намагалися знайти собі засоби до існування та можливість вижити у той складний час. Все це впливало як на свідомість та дисциплінованість таких людей, так і на боєздатність вільнокозацьких формувань. До того ж, ці декласовані елементи відрізнялися особливою жорстокістю і войовничістю. Середні верстви міського населення також втратили засоби до існування після націоналізації середніх та дрібних підприємств, банків та заборони приватної торгівлі. Вони повинні були займатися спекуляцією або йти до села. Частина з них також вступила до вільнокозацьких формувань. Це мало ті ж самі наслідки, що і у випадку з робітництвом. Отже, після зупинки промисловості і занепаду економічної активності у містах, господарським центром стало село. Декласовані робітники та представники середніх верств міського населення за своїм становищем, свідомістю та ідеологією наблизилися до селянства. Все це призвело до зниження дисципліни, організованості, свідомості серед представників козацтва. Наслідками стали також посилення стихійності, локальності, суперечливості у середині вільнокозацького руху, а також зниженню його військових та політичних якостей. Сприяло це таким явищам як "отаманщина" і "партизанщина".

З кінця 1917 р. до лав Вільного козацтва почали вступати офіцери та унтер-офіцери старої російської армії. Серед них було багато як кадрових старшин, так і тих хто одержав старшинські ранги у роки війни. Ще більш активно цей процес розгорнувся у 1918 р., коли гетьман П. Скоропадський спрямував значну групу кадрових офіцерів на створення козацьких організацій. У 1919-1920 рр. ці старшини і підстаршини стали відігравати важливу роль у вільнокозацькому русі. Серед позитивних наслідків були підвищення професійного рівня та боєздатності формувань Вільного козацтва. З іншого боку, головним чином це були молоді старшини, більшість некадрові, які за роки війни та революції набули певних рис свого характеру. Серед таких рис необхідно зазначити: перебільшення військового чинника в житті суспільства, безкомпромісність і навіть жорстокість, намагання будь-яке питання вирішити силовими засобами. До того ж, їм була притаманна висока амбіційність та певний авантюризм. М. Омелянович-Павленко виділяв в українському війську і серед повстанців два типа вояків: для яких війна була метою і для яких війна була засобом. До перших – він відносив тих хто настільки відірвався від мирного життя, що бажав воювати безперервно і при будь-яких обставинах, а другі – вважали війну тільки засобом і мріяли про мирне життя. Невипадково самим яскравим представником першої групи генерал називав Ю. Тютюнника, кошового отамана Звенигородського коша Вільного козацтва. Командарм у спогадах про Перший Зимовий похід згадував про його амбіційність, безперервні конфлікти з підлеглими та начальством. Тому і не дивно, що такі люди були основою вже вищезгаданих явищ ("отаманщина" і "партизанщина") [29, с. 279-289, 376-397].

Підстаршини та рядові козаки які відірвалися від мирного життя складали нову групу у вільнокозацькому русі. Це були професійні повстанці або військові, які за своїм становищем і психологією нагадували вищеназваних старшин. Наслідком цього було збільшення активності вільнокозацьких формувань, запеклість і безкомпромісність боротьби, а з іншого боку, намагання за будь-яку ціну стати отаманом або хоча б отаманчиком. Отже, зміни у соціальній базі руху внесли певні особливості в його діяльність 1919-1923 рр.

Проблема характеру вільнокозацького руху залишається дискусійною і має велику кількість різноманітних визначень серед дослідників. На наш погляд, необхідно для вирішення цього питання скористатися загальнонауковими методами. Використовуючи принцип історизму та специфічно-історичний метод – історико-генетичний, ми можемо з'ясувати, що рух пройшов шлях від громадського руху через громадську організацію до військово-політичного руху. Використовуючи визначення яке подає політологія ми прийдемо до висновку, що Вільне козацтво можливо охарактеризувати як національно-патріотичний, військовий та політичний рух. Спроби пояснити його як воєнізовану громадську організацію викликають протиріччя, бо як тоді пояснити наявність військово-міліційних вільнокозацьких формувань, створення урядом УНР Реєстрового Вільного козацтва, наявність ідеології та політичних амбіцій руху, його зв'язок з політичними партіями та участь у боротьбі за владу. Використовуючи компаративний метод доцільно було б порівняти Вільне козацтво з Національною гвардією часів Великої французької революції. Таким чином, характер вільнокозацького руху залишався незмінним і у досліджуваний нами період.

Особливості діяльності організацій та військових формувань Вільного козацтва визначалися загальнополітичними, загальновійськовими та внутрішньовільнокозацькими факторами. Серед

загальнополітичних необхідно зупинитися на декількох. Протягом 1919-1923 рр. міжнародна ситуація залишалася несприятливою для УНР. Переможні країни Антанти не бачили місця новій незалежній державі, вони зробили свої ставки на такі нові європейські держави як Польща, Чехословаччина та Румунія. На теренах бувшої Російської імперії вони вирішували декілька завдань: боротьба з більшовизмом, неможливість відродження сильної російської держави, використання значних природних та матеріальних ресурсів. Причому ставка знов-таки робилася на Білий рух. Наслідком цього стала відсутність допомоги у тому числі і військово-технічної, в боротьбі українського народу за незалежність. Навпаки, в українсько-польському та українсько-білогвардійському конфліктах країни Антанти підтримали противників України.

Українській армії прийшлося вести боротьбу з декількома ворогами без будь-якої підтримки. Необхідно було спиратися тільки на власні сили. Наслідком цього стало зростання військового чинника та ролі військових, а також використання повстансько-партизанських форм боротьби та військово-міліційних формувань. Іррегулярні державні збройні формування потребували значно менше коштів для їх створення, озброєння та бойової діяльності. До того ж, швидкоплинність бойових дій приводила до слабкості місцевих органів влади або взагалі її відсутності. До цього приєднувалися зруйнування залізниць та системи зв'язку. На захоплених більшовиками або білогвардійцями територіях України ефективно могли діяти військово-міліційні формування. Виходячи з вищезазначеного роль вільнокозацьких організацій і формувань зростали як у середині Армії УНР, так і особливо у повстансько-партизанському русі. Відсутність єдиного керівництва, не контрольованість офіційними урядовими структурами приводила до локального характеру діяльності формувань Вільного козацтва, а також проявам "партизанщини" і "отаманщини" серед нього.

Ще одним політичним чинником який впливав на діяльність руху була відсутність єдиної концепції державотворення та політична боротьба. Ні в середині Директорії, ані серед українських політичних партій не було єдності. Ідеологічна та політична боротьба часто носила безкомпромісний та запеклий характер. Прихильники радянської та національно-демократичної моделі розвитку декілька разів змінювали один одного при владі. На жаль, у цю політичну боротьбу була втягнута і українська армія. Ще більше значення мали іррегулярні збройні формування які кожна партія намагалася створити для себе [30]. Серед цих іррегулярних формувань опинилися і вільнокозацькі. Прикладом може бути участь Ю. Божка у любарських подіях в грудні 1919 р. Наслідком такого розвитку подій стала політична заангажованість вільнокозацького руху та його участь у боротьбі між партіями і угрупованнями. Це також не сприяло єдності руху та його боєздатності.

Серед загальновійськових факторів необхідно зазначити саму структуру та принципи побудови Армії УНР. Знов-таки як і в 1917-1918 рр., українські соціалісти намагалися позбавитися мілітаризму, а армію сформувати на нових революційних началах. В. Винниченко запропонував проект введення фактично посад політичних комісарів та підготовки нових старшинських кадрів. Зберігався принцип обрання командирів, вирішення питань на мітингах, втручання політичних партій і їх представників у військові справи. Тому і могло б вважатися, що знову-таки Вільне козацтво є найбільш придатним для формування цього революційного війська. Все це фактично вело до "партизанщини" у військовій справі. З іншого боку, уряд УНР призначивши М. Ковенка для формування частин і керівництва вільнокозацьким рухом, мабуть згадавши події 1918 р., відкликав його на іншу посаду. Тому не дивно, що позбавлене керівництво та будь-якої регламентації і державної підтримки Вільне козацтво діяло стихійно, неорганізовано виявивши найгірші риси "партизанщини", але Армія УНР яка фактично складалася з повстанських загонів мала такі ж вади. Втрата значної території призвела до того, що військову боротьбу вели головним чином повстансько-партизанські загоны та і сама Армія УНР у грудні 1919-квітні 1920 рр. фактично була невеличким партизанським формуванням. Проблемою було і те, що і в 1920 р. не існувало органу, який би реально координував діяльність вільнокозацьких формувань та взагалі українських повстанців. Події 1921 р. та трагедія Другого Зимового походу продемонстрували, що і в цей раз створити успішно діючого органу по керівництву підпільними організаціями та повстанськими загонами не вдалося. Підсумовуючи зазначимо, що наслідком такої воєнної політики стало те, що формування Вільного козацтва не мали керівництва, озброєння, чіткої організаційної структури і діяли неефективно, а часто гинули, або розпадалися. Одночасно маючи значний досвід повстанської боротьби ще з лютого 1918 р. і вдосконалюючи його у протигетьманських виступах формування Вільного козацтва стали ядром та підґрунтям для розгортання повстанського руху. Ю. Тютюнник, О. Волинець, Ф. Мелешко, М. Малашко, С. Гризло та багато інших стали найбільш видатними лідерами повстанців в Україні. Тому багато вад і досягнень у діяльності повстанців мало коріння у вільнокозацькому русі. На наш погляд, цей аспект проблеми потребує подальшого дослідження науковцями.

Серед безпосередніх вільнокозацьких факторів які впливали на рух звернемо увагу на те, що значна група керівників на чолі з І. Полтавцем-Остряницею опинилися в еміграції. Вони не були згодні з політикою Директорії УНР і намагалися створити ворожій їй вільнокозацькі організації. Так у 1921-1922 рр. активно діяло Українське національне вільнокозацьке товариство на чолі з В. Габсбургом та І. Полтавцем-Остряницею. Ця організація та близькі до неї кола Армії УНР готували змову проти С. Петлюри та окреме повстання на Україні [31]. Інша частина отаманів формувань Вільного козацтва зберігали лояльність до УНР, що розколювало козацький рух. Спроби Директорії УНР та УНВКТ керувати повстанським рухом на Україні одночасно з двох центрів також негативно впливало на боєздатність козацьких організацій та формувань. Отже, вільнокозацький рух у 1919-1923 рр. продовжував активно діяти, як на території України, так і в еміграції. Загальнополітичні, загальновійськові та безпосередньо внутрішні козацькі фактори привели до особливостей у його діяльності. Серед них: відсутність єдиного керівного центру, стихійність, локальний характер діяльності, переважання військово-міліційних формувань та повстансько-партизанських форм

боротьби. Ідеологія, політична орієнтація, організаційно-правова структура, зміни у соціальній базі, психологія керівників та активних учасників, а також загальновійськова і політична ситуація в Україні стали причиною, що вільнокозацький рух став підґрунтям для формування таких явищ, як “отаманщина” і “партизанщина”. Ще однією особливістю було політичне розмежування серед учасників руху та їх активна участь у міжпартійній боротьбі, що не сприяло єдності та монолітності лав Вільного козацтва. Не дивлячись на це, вільнокозацький рух відіграв значну роль у повстансько-партизанському русі та бойових діях українського війська і зробив свій внесок у боротьбу українського народу за свободу і незалежність.

Джерела та література

1. Ейдеман Р., Какурін М. Громадянська війна на Україні / Р. Ейдеман, М. Какурін. – Х., 1928. – 71 с.
2. Кулик І. Боротьба робітників і селян за встановлення і зміцнення Радянської влади на Україні (1917-1920 рр.) / І. Кулик. – К.: Укрполітвидав, 1947. – 32 с.
3. Супруненко М. І. Боротьба трудящих України проти денікінщини / М. І. Супруненко. – К.: Наукова думка, 1979. – 287 с.; його ж. Жовтень на Україні / М. Супруненко. – К.: Вид. Акад. наук УРСР, 1942. – 45 с.; його ж. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине (1918-1920) / Н. И. Супруненко. – М.: Наука, 1966. – 455 с.
4. Курас І. Ф. Великий Жовтень і крах націоналістичного реформізму на Україні / І. Ф. Курас. – К.: т-во “Знання” УРСР, 1985. – 46 с.; його ж. Повчальний урок історії: (Ідейно-політичне банкрутство Української соціал-демократичної робітничої партії) / І. Ф. Курас. – К.: Політвидав України, 1986. – 183 с., [2] с.; його ж. Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине / И. Ф. Курас. – К.: Наукова думка, 1978. – 315 с.
5. Винниченко В. Відродження нації (Історія української революції [марець 1917 р. – грудень 1919 р.]) / Володимир Винниченко. – Київ-Відень, 1920. – Ч. III. – 542 с.
6. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. 1917-1920 рр. / П. Христюк // Укр. соціол. ін.-т. – Б. м., 1922. – Т. 4. – 192 с.
7. Мазепа І. П. Україна в огні й бурі революції 1917-1921 / І. П. Мазепа. – К.: Темпора, 2003. – 608 с.
8. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе / І. Лисяк-Рудницький. – К.: Основи, 1994. – Т. 2. – 573 с.
9. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР: у 10 т. / Матвій Стахів. – Торонто: Б-ка українознавства НТШ. – Т. 1: Власними силами. – 1962. – 272 с.; Т. 2: Україна між двома силами. – 1963. – 248 с.; Т. 3: Україна між двома силами. – 1963. – 276 с.; Т. 4: Директорія і Антанта. – 1964. – 350 с.; Т. 5: Директорія і Антанта. – 1964. – 248 с.; Т. 6: Криза на всіх фронтах. – 1965. – 247 с.; Т. 7: Вихід із кризи. – 1966. – 432 с.
10. Цапко І. Роль Вільного Козацтва у визвольній боротьбі (3 нагоди 50-річного Ювілею Українських Збройних Сил) / І. Цапко // Вісті Комбатанта. – 1967. – № 5-6. – С. 19-25.
11. Кущинський А. Традиційна національна державницька сила (з нагоди 60 років існування УВК) / А. Кущинський // Українське козацтво. – 1977. – № 4. – С. 5-9.
12. Яцюк М. В. Військово-політична діяльність Директорії УНР (1918-1920 рр.): дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Яцюк Микола Володимирович. – Харків, 2000. – 227 с.
13. Яблонський В. Від влади п'ятьох до диктатури одного. Історико-політичний аналіз Директорії УНР / В. Яблонський. – К.: Альтерпресс, 2001. – 160 с.
14. Мина Ж. В. Збройні сили Директорії УНР та їх боротьба за державну незалежність України (листопад 1918 р. – листопад 1920 р.): дис. ... канд. іст. наук : 20.02.22 / Мина Жанна Василівна. – Л., 2008. – 212 с.
15. Голубко В. Армія УНР 1917–1918 рр. / В. Голубко. – Львів: Кальварія, 1997. – 275 с.
16. Захарченко П. Селянська війна в Україні: рік 1918 / П. Захарченко. – К., 1997. – 188 с.
17. Тимошук О. В. Охоронний апарат Української Держави (квітень – грудень 1918 р.) / О. В. Тимошук. – Харків, 2000. – 460 с.
18. Кульчицький Ю. Шаблі з плугів: Український повстанський рух у визвольних змаганнях / Ю. Кульчицький. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – 260 с.
19. Осташко Т. С. Український козацький рух в еміграції (1919-1939) / Т. С. Осташко // Український консерватизм і гетьманський рух: Історія. Ідеологія. Політика. – К., 2000. – Вип. 1. (Відп. ред. Ю. Терещенко та ін. / Вісник Київського лінгвістичного ун-ту, 2000. – Вип. 4. Серія: Історія. – С. 285-294.
20. Лободаєв В. М. Революційна стихія. Вільнокозацький рух в Україні 1917-1918 рр.: Наукове видання / В. М. Лободаєв. – К.: Темпора, 2010. – 672 с.
21. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 3696, оп. 2, спр. 360, арк. 32-32 зв.
22. Мелешко Ф. Глодоси в часи національної революції / Ф. Мелешко // Літопис Червоної Калини. – 1934. – № 7-8. – С. 20-24.
23. Михайлик М. Українське село в часи національної революції (Спомини з часів боротьби за визволення одного села). (3 рукописів бл. П. пор.) / М. Михайлик // Літопис Червоної Калини. – 1934. – № 1. – С. 10-13; 1934. – № 2. – С. 5-9.
24. Тримайло І. Геройська смерть Семена Гризла першого організатора УВК (Спогад співучасника подій і його побратима) / І. Тримайло // Українське козацтво. – 1971. – Ч. 4. – С. 18-19.
25. Панченко І. Харківський Слобідський Кіш / І. Панченко // Вісті Комбатанта. – 1969. – № 2. – С. 32-35.
26. ЦДАВО України, ф. 3275, оп. 1, спр. 5 а, арк. 20-40 зв.
27. Сідак В. С., Вронська Т. В. Спецслужба держави без території: люди, події, факти / В. С. Сідак, Т. В. Веронська. – К.: Темпора, 2003; Видавництво Національної академії СБ України, 2003. – 240 с.
28. Постолатій В. Трагедія народної помсти / В. Постолатій // “За волю і долю України” (Наш край у 1917-1920 роках), обласна науково-практична історико-краєзнавча конференція (2001; Кіровоград). Матеріали обласної науково-практичної історико-краєзнавчої конференції “За волю і долю України” (Наш край у 1917-1920 роках) / А. Б. Іванко (голова редкол.): Кіровоградський обласний ін-т післядипломної педагогічної освіти, Кіровоградська обласна організація Всеукраїнського товариства Просвіта ім. Т. Г. Шевченка. – Кіровоград. – 203 с. – С. 64-70.
29. Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917-1920) / М. Омелянович-Павленко / Упоряд.: М. Ковальчук. – К.: Темпора, 2007. – 608 с.

30. Бойко О. Д. Зміна урядів та урядової політики Директорії УНР у 1919 р. // Український історичний журнал. – 2009. – № 6. – С. 35-47.
31. Ковальчук М. "Справа запорожців" / М. Ковальчук // Військово-історичний журнал. – 2005. – № 2. – С. 30-82.

Бондаренко В. Г. Особенности вольноказачьего движения в 1919-1923 гг.

В статье анализируются изменения в социальной базе Вольного казачества в 1919-1923 гг. и их характер. Изучаются формы его существования в этот период. Исследуются особенности вольноказачьего движения в вышеуказанный период, которые исходили из международной ситуации, общеполитических проблем, специфики военного строительства. Источниками статьи являются архивные документы, мемуары и публикации периодической печати того времени.

Ключевые слова: вольноказачье движение, Украинское национальное вольноказачье товарищество, "отаманщина", "партизанщина".

Bondarenko V. G. Features of the Free Cossacks movement in 1919-1923

The changes in the social basis of the Free Cossacks in 1919-1923 and their character are analyzed in the article. The forms of existence in this period are studied. The features of the Free Cossacks movement in the above period, which resulted from the international, the social and political problems, specificity of military construction, are investigated. The source base of the article is formed by archival documents, memoirs and published periodicals of that period.

Keywords: Free Cossacks movement, Ukrainian National Free Cossacks partnership, "otamanschina", "guerrilla".

УДК 334.735(47+57)“19”

Т. В. Оніпко

ВПЛИВ ДЕРЖАВИ НА КАДРОВУ ПОЛІТИКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ В 20–30–і РОКИ ХХ ст.

Розкрито суть та масштаби впливу державних органів влади на кадрову політику системи споживчої кооперації упродовж 20–30–х років ХХ ст. Наголошено на тому, що наступ на кадри вітчизняної кооперації радянська влада здійснювала свідомо, намагаючись тим самим поставити систему під контроль державного апарату. У результаті споживча кооперація УСРР була позбавлена своїх кращих фахівців, що серйозно вплинуло на якість її господарювання.

Ключові слова: споживча кооперація, держава, кооперативні кадри, «чистка» кооперативних організацій, репресії.

Історичний досвід діяльності вітчизняної споживчої кооперації упродовж 20–30–х років ХХ ст. засвідчує, що кадрове забезпечення системи постійно зазнавало впливу державних органів. Найбільш відчутним цей вплив був протягом 1920–30–х років. Перші наукові дослідження вирішення кадрової проблеми в системі радянської споживчої кооперації, проведені в 20 – на початку 30–х років ХХ ст. П. Височанським [1], С. Зарудним [2], П. Пожарським [3] та В. Целларіусом [4], здійснені в контексті підтримки вказаними авторами політики більшовизації кооперативного апарату. З початком 1930–х років лише окремі статті та інформація періодичних видань, переважно критичного характеру, допомагають зрозуміти суть кадрової політики держави щодо кооператорів. Подальші десятиліття питання про долю українських кооператорів, як і загалом вітчизняної інтелігенції, у період формування тоталітарного режиму залишались закритим. Єдиним винятком у 1960–і роки були наукові дослідження в еміграції І. Витановича [5], але, на жаль, в Україні вони були практично невідомі.

На початку 1990–х років з'явилися наукові розробки українського історика Ю. Шаповала [6], в яких висвітлювалась історія інтелігенції в умовах сталінського диктату. Окремі прізвища репресованих кооператорів і дані щодо втрат за 1933 рік наведені в дослідженнях Г. Касьянова та В. Даниленка [7]. У середині 1990–х років з'явилися публікації полтавських науковців М. Алімана та Т. Оніпко про окремі епізоди «чистки» кооперативного апарату Вукопспілки (центральної спілки споживчих товариств України) та її місцевих спілок [8]. Важливим етапом на шляху пошуку забутих імен вітчизняних кооператорів став вихід у 2000 році брошури «Видатні діячі кооперативного руху та їх ідеї» [9]. Вчені Львівської комерційної академії С. Гелей та Т. Гелей у ряді публікацій, присвячених правовому статусу кооперації Західної України у міжвоєнний та воєнний період, дослідили долю кооперативних працівників в умовах так званої «радянської» [10]. Крок у напрямі повернення імен репресованих кооператорів зроблений київськими науковцями В. Паком та Ф. Ленченком [11]. Слід відмітити розвідку донеччан В. Варнавського, Ю. Гавриленка і В. Нікольського, де йдеться про методи партійно-радянського впливу на кадрове забезпечення робітничої кооперації [12]. Наукові дослідження російського науковця А. Макаренка охоплюють з'ясування причин репресивних заходів радянської влади проти керівного складу працівників Центроспілки радянської Росії та інших республік [13]. Загалом дослідження вище названих авторів дозволили повернути до історичного вжитку десятки забутих імен теоретиків та практиків кооперативного руху.